

КОГНІТИВНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ ТЕКСТУ (на матеріалі порівнянь у романах Г. Гріна)

У статті розглядаються перспективи розвитку нових підходів до аналізу та інтерпретації тексту в світлі когнітивної теорії літератури. Пропонується спроба дослідження образного порівняння у творах видатного англійського письменника Г. Гріна за допомогою інструментарію концептуального аналізу. Ключові поняття: когнітивна теорія літератури, концептуальний аналіз, мовна особистість, образне порівняння.

За останні десятиліття в українському мовознавстві міцно закріпила свої позиції когнітивістика як напрямок, який займається вивченням мислення людини. Предметом цієї науки є когніція. Це одне з базових понять когнітології, визначенню якого приділяється увага в багатьох роботах. Зокрема, ізраїльський учений Р. Цур розуміє когніцію як процес, який включає в себе перцепцію, пам'ять, увагу, вирішення проблемних ситуацій, мову, мислення та образність [1]. Когнітивний підхід змінює парадигму поняття аналізу тексту. Саме тому в рамках когнітології стрімко розвивається нова галузь – когнітивна теорія літератури (а cognitive theory of literature [2: 379]). Об'єкт дослідження традиційної теорії літератури та її когнітивного напрямку спільний – художній твір. Проте підходи до його вивчення та мета дослідження відрізняються. Мета когнітивної теорії літератури (або когнітивної поетики) – розкрити ті когнітивні процеси, на основі яких відбувається продукування, сприйняття та інтерпретація тексту. Когнітивний напрямок не зосереджується лише на самому текстові та на внутрішніх закономірностях його побудови. Він прагне синтезу когнітивних, пізнавальних, комунікативно-діяльнісних сторін буття, вивчення функціонування мови разом з її носієм [3: 5].

За кордоном проблематика когнітивної поетики активно розробляється Р. Цуром [1; 4; 5]. Нові когнітивні підходи до аналізу художнього тексту представлені у ряді монографій російських учених, зокрема Л.О. Бутакової, Н.І. Колодіної [6; 7]. На теренах України дослідження у цьому напрямку проводять професори Л.І. Белехова та О.П. Воробйова [8; 2].

Актуальність дослідження тексту саме у цьому напрямку зумовлена наявністю ряду недостатньо досліджених проблем. Так, методика концептуального аналізу застосовується насамперед на прикладах поетичних творів [1; 4; 5; 8]. У зв'язку з цим відомий український мовознавець, професор О.П. Воробйова справедливо нарікає на те, що на сьогоднішній день існує відносно невелика кількість спроб застосування інструментарію концептуального аналізу до текстів прозових творів. Дослідниця пропонує деякі напрямки такого аналізу на прикладі оповідання американської письменниці ХХ століття В. Вульф "Monday on Tuesday" [2: 381].

Спроба застосувати методику концептуального аналізу до прозових творів (зокрема до сучасних британських творів жанру фентезі) була зроблена й у дисертаційному дослідженні А.С. Колесник [9].

Характерною рисою когнітивної теорії літератури є відхід від традиційного погляду на тропи як на суто мовне явище. У межах цього підходу тропи розглядаються як спосіб вивчення когніції. Проте увага зосереджується насамперед на метафорі. Вона розглядається як засіб, "за допомогою якого абстрактні й неясні області досвіду можуть бути концептуалізовані у знайомих і конкретних термінах" [10: 205]. При цьому значно менший інтерес приділено вивченню інших тропів, зокрема образного порівняння. Ця робота є однією із спроб поповнити низку лінгвістичних робіт, присвячених вивченню порівняння з когнітивної точки зору.

Ще одним актуальним завданням когнітивної поетики є розкриття сутності творчого самовираження. Можливий шлях вирішення цієї проблеми полягає, на думку Д.М. Колесник, у вивченні когнітивних параметрів мовної особистості, яка включається до концептуальної структури мовної картини світу [11:58].

Таким чином, актуальність нашого дослідження пов'язана з визнаною провідними вченими (зокрема професором О.П. Воробйовою) необхідністю подальшого дослідження прозових творів за допомогою концептуального аналізу, а також потребою виробити підходи до моделювання психологічного портрету митця та його/її портрету як мовної особистості за допомогою дослідження системи тропів, зокрема образного порівняння.

Тому мета цієї статті – провести дослідження вербальної репрезентації мовної картини світу за допомогою методу інтерпретаційно-текстового аналізу з використанням методики лінгвостилістичного аналізу тропів і фігур, зокрема образного порівняння.

При розробці мети необхідно зосередитися на виконанні таких завдань:

- показати перспективи застосування методики концептуального аналізу в дослідженні системи мовної картини світу;
- дослідити роль образних порівнянь як засобу вербальної репрезентації мовної картини світу індивіда.

З огляду на важливість антропоцентричного фактору поняття "мовна особистість" вважається головним для інтерпретації літературних текстів у низці досліджень теоретичних та практичних проблем мовознавчих і літературознавчих дисциплін. Під поняттям "мовна особистість" ми, слідом за Ю.Н. Карауловим, розуміємо сукупність здібностей і характеристик людини, які обумовлюють створення та сприйняття текстів [3:3]. Кожна мовна особистість характеризується наявністю мовної картини світу, яка являє собою особливий інтерес для дослідників. Адже вивчення мовної картини світу може стати перехідним етапом для вивчення діяльності людини в цілому. Неможливість опису структури мовної особистості без пояснення функціонування концептуальних систем, без пов'язання конкретного мовленнєвого акту (тексту) з ментальними процесами, які відбуваються у сві-

домості індивіда, зумовлюють неминучість застосування когнітивного підходу до текстового аналізу. Саме в межах когнітивної теорії літератури текст розглядається як модель картини світу автора, як відношення конкретного автора та конкретного тексту [6: 20].

Вирішення проблем моделювання параметрів мовної особистості на основі аналізу текстів є важливим з практичної точки зору. За останні десятиріччя у психолінгвістиці сформувався цілий напрямок, який займається моделюванням конкретної особистості на основі мовленнєвого висловлювання. Зокрема, Д.М. Колесник у своєму дисертаційному дослідженні пропонує змодельовати контури портрету письменниці А. Мердок як мовної особистості на основі аналізу авторської метафори. На думку Д.М. Колесник, подальша робота у цьому напрямку може допомогти у створенні комп'ютерних програм для встановлення авторства аналізованих текстів. Це є досить важливим, оскільки, як відомо, одним із завдань когнітивної науки є конструювання моделей пізнання та інтелекту людини з метою їх подальшого втілення у комп'ютерних програмах.

Як уже зазначалося, одним із засобів вивчення мовної картини світу особистості визнається аналіз тропічної системи твору. Проте спроби проведення дослідження такого характеру на базі прозових творів є досить малочисельними. Основна увага дослідників зосереджується на метафорі. Ми пропонуємо звернутися до образного порівняння як до засобу розкриття когнітивних механізмів мовлення індивіда.

У мовознавстві знайшла своє місце думка, сформульована ще в роботах О. Потебні, про недосконалість та недостатність порівнянь, оскільки "яким би не було прекрасним порівняння, та воно примушує нас думати про те, що зовсім не становить необхідну належність суб'єкта, який мислиться, воно нас розважає, краще кажучи, саме сприймається, як відсутність строгого мислення" [12: 37]. У деяких працях знаходимо думку про те, що метафора завдяки своїй логіко-семантичній структурі не має такої однозначності в інтерпретації, як порівняння. Метафора змушує читача докладати більше інтелектуальних зусиль для розшифрування тексту, тому що він стикається з необхідністю своєрідного домислювання контексту [13: 55]. Порівняння ж прямо говорять нам про те, до чого метафори лише підштовхують [14].

Проте є ряд учених, які визнають, що образне порівняння може викликати такі ж апперцептивні проблеми, що й метафора. Так, Дж. Бекмен, проводячи аналіз оповідань Стівена Крейна, дійшов висновку, що ефект образного порівняння не відрізняється від ефекту відповідної метафори, оскільки як порівняння, так і метафора базуються на одній метафоричній концепції [15: 29]. До ще більш радикальних висновків приходять С. Глаксберг та Б. Кісар, які вважають, що для інтерпретатора образні порівняння мають більше (порівняно з метафорами) когнітивного навантаження. Це пов'язано з тим, що порівняння, на відміну від метафори, являє собою імпліцитну категоризацію [16: 423]. Ці ідеї підтверджують актуальність дослідження образного порівняння як засобу вербальної репрезентації мовної картини світу особистості.

Концептуальний аналіз образних порівнянь проведено у нашій роботі на матеріалі текстів романів видатного англійського прозаїка ХХ століття Г. Гріна "The Human Factor", "Brighton Rock", "The Quiet American". Результати дослідження цих текстів за допомогою методу суцільної вибірки показали, що письменнику притаманне широке використання образного порівняння, яке є основним стилістичним засобом у зазначених романах. Тому саме воно відображає специфіку концептуальної системи автора, дозволяє виявити сутнісні характеристики художнього тексту через відтворення ментальних механізмів як свідомого, так і підсвідомого у людині.

Слід зазначити, що під терміном "образне порівняння" ми розуміємо логіко-когнітивну операцію, в результаті якої формується троп, побудований на відношеннях подібності, категоріальною ознакою якого є наявність експліцитно виражених суб'єкта та об'єкта уподібнення. Таку дефініцію вироблено на основі аналізу існуючих точок зору, викладених у певних лінгвістичних роботах (див. аналіз терміна "порівняння" [17]).

Залежно від наявності/відсутності показника компаративного зв'язку поділяємо порівняння на:

1) конструкції з імпліцитним вираженням показника компаративних відношень:

- типу N1 to be N2: "she was the hiss of steam, the clink of a cup, she was a certain hour of the night and the promise of rest" (18: 25-26);
- генітивні конструкції: "with the eyes of a hero-worshipper" (19: 115);
- конструкції з прикладкою: "the edge of sea was like a line of writing in whitewash: big sprawling letters" (20: 184); "...two lean hungry faces he hardly knew – hangers-on at the fringes of the great racket" [20: 178];

2) конструкції з експліцитним вираженням показника компаративного зв'язку.

Конструкції з експліцитним вираженням показника компаративного зв'язку поділяємо на конструкції зі сполучниковими показниками, дієслівними, предикативними та атрибутивними, конструкції типу some of (a sort of, a kind of, a bit of...), конструкції з показниками іменникового типу: an impression, an effect, a sense тощо. Наприклад, "Again he **gave the sense** that he was a boy playing a game" [20: 291]; "... it was **like** an invisible power working against him" [20: 123].

Аналіз образних порівнянь у текстах романів Г. Гріна виявив, що вони становлять лінгвістичну базу формування прототипових концептуальних схем ряду образів, об'єднаних одним концептуальним референтом. Характерним є те, що такі схеми виявляються в усіх проаналізованих творах. Такий факт дає змогу зробити певні висновки щодо особливостей мовної та концептуальної картини світу Г. Гріна.

Наведемо приклад побудови такої прототипової концептуальної схеми. Для цього було відібрано ряд ілюстрацій, що містять образне порівняння. У кожному з цих прикладів порівняння містить імплікацію прихованих ворожих стосунків між особами чи групою осіб, які виступають як суб'єкт чи об'єкт порівняння:

1) "she was like darkness to him" [20: 5] – Людина – Темрява;

2) "the people he was among seemed like a thick forest" [20: 16] – Люди – Густий ліс;

- 3) "...looked like an alien in this room" [20: 79] – Людина – Іноземець;
- 4) "He watched a girl as if she were a stranger"[20: 200] – Людина – Чужинець;
- 5) "They hardly spoke to each other, dressing rapidly, like strangers on a journey who have forced to share the same wagon-lit" [19:250] – Людина – Чужинець;
- 6) "It was as if he...had shut out the unwelcome intruder" [18: 194] – Людина – Непроханий гість (тобто Чужинець);
- 7) "He leant there, bulky, and shapeless in the half-light, an unexplored continent" [18: 223] – Людина – Недосліджений Континент.

У відібраних прикладах особу, до якої персонаж (суб'єкт порівняння) відчуває постійні чи тимчасові негативні емоції (тобто ворог), охарактеризовано такими лексичними одиницями: darkness – темрява, thick forest – темний ліс, alien – іноземець, stranger – чужинець, unwelcome intruder – непроханий гість, an unexplored continent – недосліджений континент.

За допомогою застосування лінгвокогнітивної процедури узагальнення ознак, які містяться у семантиці аналізованих членів порівняння, можна констатувати, що всі вони виражають один концепт – Чужинець. Таким чином, прототипова концептуальна схема сукупності словесних образів отримує символічне зображення у вигляді запису: ВОРОГ – ЦЕ ЧУЖИНЕЦЬ.

Заслужує на увагу той факт, що дослідження, проведені А.С. Колесник у галузі дослідження лінгвокогнітивних особливостей втілення міфологічної мовної картини світу в давньоанглійському епосі та в сучасних британських художніх творах жанру фентезі, виявили наявність такої ж концептуальної структури [9: 7-8, 11]. Поява саме такого сприйняття у свідомості давньоанглійського соціуму була викликана, на думку А.С. Колесник, необхідністю захисту свого життєвого простору від зовнішніх посягань.

Таким чином, це важливе спостереження дозволяє виявити діалектичний зв'язок індивідуальних особливостей мовної картини світу особистості з архетипами, тобто надособистісними ідеями, властивими щонайменше групі індивідів, цілому народу, і, нарешті, усьому людству. Це уможливило входження методу побудови прототипових концептуальних схем до комплексу механізмів виявлення національно-культурної належності автора тексту (у разі виникнення такої необхідності).

У подальшій роботі такий підхід можна застосувати до аналізу інших концептуальних полів, зокрема Світ Дитинства, Смерть, Дорога тощо. Розробка такого аналізу розкриває широкі можливості для вивчення засобів вербальної репрезентації мовної картини світу автора як центру, який організовує твір.

1. Tsur R. Aspects of Cognitive Poetics//http://www.tau.ac.il/~tsurXX/2_cognitive_poetics.html
2. Воробьєва О.П. Художественная семантика: когнитивный сценарий // С любовью к языку: Сб. научн. трудов. – Москва-Воронеж: ИЯ РАН, Воронеж. гос. ун-т, 2002. – С. 379-384.
3. Караулов Ю.Н. Русская языковая личность и задачи её изучения // Язык и личность. – Москва: Наука, 1989. – С. 3-8.
4. Tsur R. Lakoff's Roads Not Taken//http://www.tau.ac.il/~tsurXX/stock_Responses.html
5. Tsur R. Light, Fire, Prison: A Cognitive Analysis of Religious Imagery in Poetry // PSYART: Hyperlink Journal for Psychological Study of the Arts. – 1998 // http://www.clas.ufl.edu/ipsa/journal/1998/tsur_02.htm
6. Бутакова Л.О. Авторское сознание в поэзии и прозе: когнитивное моделирование: Монография. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2001. – 283 с.
7. Колодина Н.И. Проблемы понимания и интерпретации художественного текста. – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2001. – 184 с.
8. Белехова Л.И. Образный простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект: Автореф. дис. ... доктора філол. наук: 10.02.04/ Київськ. націон. лінгвіст. ун-т. – Київ, 2002. – 34 с.
9. Колесник А.С. Языковые средства отражения мифологической картины мира: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі древнеанглійського епосу і сучасних британських художественних произведений жанра фэнтэзи): Автореф. дисс. канд. філол. наук: 10.02.04 – германские языки / Киевский национ. лингв. ун-т. – Киев, 2003. – 19 с.
10. Cruse D.A. Meaning in Language. An Introduction to Semantics and Pragmatics. – Oxford: Univ. Press, 2000. – 424 p.
11. Колесник Д.М. Концептуальное пространство авторской метафоры в творчестве А. Мердок: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – Черкасы, 1996. – 260 с.
12. Потебня О. Эстетика і поетика слова. – Київ: Мистецтво, 1985. – 302 с.
13. Вовк В.Н. Языковая метафора в художественной речи: Природа вторичной номинации. – К.: Наукова думка, 1986. – 142 с.
14. Дэвидсон Д. Что означают метафоры // <http://www.metaphor.narod.ru//davidson.1.htm>
15. Backman G. Meaning by Metaphor: An Exploration of Metaphoric Reading of Two Short Stories by Stephen Crane. – Acta Univ. Ups. Studia Anglistica, 1991. – 203 p.
16. Glucksberg S., Keysar B. How Metaphors Work // Metaphor and Thought. Second Edition edited by Andrew Ortony. – Cambridge University Press, 1993. – P. 357-400.
17. Присяжнюк Л.Ф. Особливості характеру співвідношення порівняння та метафори // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції "Динаміка наукових досліджень '2003". Том 18. Філологічні науки. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2003. – С. 80-81.
18. Greene Graham. The Quiet American. – Moscow: The Higher School Publishing House, 1968. – 267 p.
19. Greene Graham. The Human Factor. – London:David Campbell Publishers Ltd, 1992. – 335 p.
20. Greene Graham. Brighton Rock. – London:David Campbell Publishers Ltd, 1993. – 299 p.

Матеріал надійшов до редакції 19.03.2004 р.

Присяжнюк Л.Ф. Когнитивный подход к анализу текста (на материале сравнений романов Г. Грина).

В статье рассматриваются перспективы развития новых подходов к анализу и интерпретации текста в свете когнитивной теории литературы. Предлагается попытка исследования образного сравнения в произведениях выдающегося английского писателя Г. Грина с помощью инструментария концептуального анализа. Ключевые понятия: когнитивная теория литературы, концептуальный анализ, языковая личность, образное сравнение.

Prisyazhnyuk L.F. The Cognitive Approach to Textual Analysis (Based on the Similes in the Novels by G. Greene).

The article centers on the perspectives of the development of new approaches to textual analysis and interpretation within the framework of the cognitive theory of literature. The author attempts to study similes in the novels by G. Greene by means of the conceptual analysis. Key-words: the cognitive theory of literature, conceptual analysis, linguistic personality, simile.